

Γιώργος Τσακνιάς*

Ο χαμένος χρόνος της ανάγνωσης και τα παράδοξα

Ο Δημήτρης Μαρωνίτης πήγαινε κάθε μεσημέρι στο ίδιο καφέ και διάβαζε. Μια μέρα, η κοπέλα που δούλευε εκεί τον πλησίασε και του είπε:

– Κύριε Μαρωνίτη, να σας κάνω μια ερώτηση;

– Ναι.

– Γιατί διαβάζουμε;

– Για να αποκτήσουμε αυτογνωσία.

– Μόνο γι' αυτό;

– Μία ερώτηση είπατε.

Είτε συμφωνεί κανείς με την περί αυτογνωσίας απόφαση είτε όχι, το βέβαιο είναι ότι ο Δ. Ν. Μαρωνίτης πρότεινε μια απάντηση στο υπαρξιακό περί ανάγνωσης ερώτημα (και φλεγματικά αρνήθηκε να μπει σε λεπτομέρειες, έχει σημασία ωστόσο ότι βιαζόταν να επιστρέψει στη μεσημεριανή του ανάγνωση· αυτό από μόνο του ήταν μέρος της απάντησης εν τοις πράγμασι).

Το ίδιο ερώτημα («γιατί διαβάζουμε»), αν προσπαθήσουμε να το θέσουμε και να το απαντήσουμε πιο τεχνικά, ας πούμε «συμπεριφορικά» («τι είναι αυτό που μας ωθεί να γίνουμε αναγνώστες»), ανοίγει μια συζήτηση μεγάλη, πολυπαραγοντική και εξαρτώμενη προφανώς από χίλιες δυο ιστορικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, η οποία οδηγεί, εκτός των άλλων, και σε ένα πολύ ενδιαφέρον θέμα: το βιβλίο ως κείμενο και το βιβλίο ως αντι-κείμενο.

Γιατί γινόμαστε λοιπόν αναγνώστες; Πρόσφατες έρευνες έχουν δείξει (για λόγους οικονομίας παρουσιάζω γενικευτικά τα συμπεράσματα) ότι συνήθως γίνονται αναγνώστες τα παιδιά που βλέπουν τους γονείς τους να διαβάζουν και που ενθαρρύνονται από νωρίς να διαβάζουν, αλλά και τα παιδιά που μεγαλώνουν σε σπίτια με βιβλιοθήκες· που εξοικειώνονται, δηλαδή, από νωρίς με το βιβλίο ως αντικείμενο. Ακόμη πιο ενδιαφέροντα είναι τα συμπεράσματα των ερευνών που ερμηνεύουν το εύρημα αυτό λιγότερο ταξικά, με το σχήμα δηλαδή της αναπαραγωγής μιας ελίτ, και περισσότερο με τον εντοπισμό στοιχείων που συνδέουν ευθέως την ανάπτυξη μαθησιακών δεξιοτήτων με την ύπαρξη βιβλίων στο σπίτι.

Όπως όλες οι στατιστικές έρευνες, έτσι κι αυτές στις οποίες αναφέρθηκα δείχνουν τάσεις

και γενικές κατευθύνσεις. Προφανώς δεν αποκλείεται να γίνει κάποιος μανιώδης αναγνώστης από μόνος του, αγοράζοντας σιγά σιγά ο ίδιος τα βιβλία του ή ως θαμώνας δημοσίων βιβλιοθηκών. Η κτήση βιβλίων, εξάλλου, έχει τους κινδύνους της, αφού η βιβλιοφιλία μπορεί εύκολα να εξελιχθεί σε συλλεκτική μανία. Ας θυμηθούμε εδώ τον αφορισμό του Anthony Burgess – διόλου τυχαία, ξεκινά με αυτόν η εισαγωγή του James Salter στην αγγλόφωνη έκδοση του βιβλίου του Jacques Bonnet «Des bibliothèques pleines de fantômes» («Βιβλιοθήκες γεμάτες φαντάσματα», 2008): «Ο καλύτερος τρόπος να μη διαβάσεις ένα βιβλίο είναι να το έχεις».

Το παράδοξο με το έργο του Σαλάμοφ** είναι ότι δεν πρόκειται για μια ιστορία της ανάγνωσης ως μέσου επιβίωσης, όπως ίσως θα περίμενε κανείς γνωρίζοντας το βιογραφικό του συγγραφέα και τα ατέλειωτα χρόνια που πέρασε στη κολαστήριο της Κολιμά για «αντεπαναστατική τροτσκιστική δράση». Ο συγγραφέας περιγράφει τις βιβλιοθήκες ως χώρους, τα έπιπλα, τους ανθρώπους που τις στελέχωναν, τις διαδικασίες και τους όρους ανάγνωσης ή δανεισμού – βεβαίως και τα βιβλία, τα οποία αξιολογεί, δεν τα αντιμετωπίζει τεχνικά, συλλεκτικά ή αποστασιοποιημένα, πάντως η θέση του είναι αυτή του βιβλιόφιλου αναγνώστη: ούτως ή άλλως, δηλώνει πως δυσκολευόταν πολύ, μαθητής ακόμη, να διαβάζει στο αναγνωστήριο της βιβλιοθήκης, μαζί με άλλους. «Το καλύτερο, το πιο αποδοτικό, είναι να διαβάζεις σπίτι σου, μόνος σου, εσύ και το βιβλίο». Παρά ταύτα, ο ίδιος αρχίζει το βιβλίο με τη διαπίστωση ότι η μόνη βιβλιοθήκη που είχε ποτέ αποτελείτο από δύο βιβλία, όταν ήταν τριών ετών· και τελειώνει με την πικρή δήλωση: «Λυπάμαι που ποτέ δεν είχα τη δική μου βιβλιοθήκη».

Πρόκειται για μια ιστορία του χαμένου χώρου, της χαμένης ιδιωτικότητας (privacy) – αυτού δηλαδή που φαίνεται πως ήταν η ελευθερία για τον Σαλάμοφ. Ο εγκλεισμός σε στρατόπεδο καταναγκαστικής εργασίας σου στερεί κάθε ελευθερία κίνησης και την ιδιωτικότητα – σου περιορίζει τον χώρο λοιπόν, όχι μόνο με την κυριολεκτική έννοια. Υπάρχουν περίφημες ιστορίες κρατουμένων που διάβασαν ή και έγραψαν πολύ στη διάρκεια του εγκλεισμού τους· κατά κανόνα ήταν είτε στην απομόνωση είτε, εν πάση περιπτώσει, όχι σε πολυπληθείς θαλάμους – και σίγουρα δεν είχαν την υποχρέωση της καθημερινής εξοντωτικής εργασίας.

Πρόκειται επίσης για μια ιστορία του χαμένου (κλεμμένου) χρόνου: τα διαστήματα που ο

Σαλάμοφ δεν διάβασε, που δεν είδε καν ένα βιβλίο, οποιοδήποτε, μια εφημερίδα, ένα κείμενο (στις πιο δύσκολες φάσεις, αυτές της δουλειάς στα χρυσωρυχεία):

«Τα βιβλία της φυλακής Μπουτύρκα, για πολλούς από μας, ήταν τα τελευταία βιβλία που διαβάσαμε στη ζωή μας. Ακολούθησε το χρυσωρυχείο, το “χρυσάφι”, τέσσερα φοβερά χρόνια, όταν οι άνθρωποι βεβαιώνονταν κάθε ώρα, κάθε μέρα, πόσο ευάλωτο είναι το σαρκίο του πολιτισμού. [...] Τα βιβλία τα είχαμε ξεχάσει. Δεν υπήρχε θέση για βιβλία στη σκέψη μας, στο λεξιλόγιό μας των είκοσι λέξεων: “σήκω”, “δουλειά”, “φαΐ”, “κασμάς”, “φτυάρι”, “συνοδεία”, “διανομέας”, “φύλακας” κ.λπ. Η λέξη «βιβλίο» μάς φαινόταν άγνωστη, ίσως και να μην υπήρξε ποτέ [...]».

Χαμένος χρόνος ή χρόνος κλεμμένος από το διάβασμα. Στην περίπτωση του Σαλάμοφ, το σταλινικό καθεστώς τού έκλεψε χρόνο από την αγαπημένη του ασχολία: την ανάγνωση. Ακολουθεί και μια περίπτωση όπου η ανάγνωση έκλεψε χρόνο από μια ερωτευμένη γυναίκα – κι εκείνη, φυσικά, δεν τη συγχώρεσε, παρά την εκδικήθηκε με τον μόνο τρόπο που μπορούσε (αντικειμενικά). Ο Lucien X. Polastron, στο «Books on Fire: The Destruction of Libraries throughout History», αφηγείται την ιστορία της βιβλιοθήκης του πρίγκιπα Mahmud al-Dawlah ibn Fatikh του Καϊρου, που ήταν στην εποχή της η σημαντικότερη από τις τέσσερις μεγάλες βιβλιοθήκες της Ανατολής:

«Ο πρίγκιπας αγαπούσε το διάβασμα και το γράψιμο περισσότερο από κάθε τι άλλο στον κόσμο. Κάθε βράδυ παραδιδόταν σε αυτό το πάθος του, αμέσως μόλις ξεπέζεψε από το άλογό του. Ήταν εξαιρετικός ποιητής. Όταν πέθανε ξαφνικά, η γυναίκα του –πριγκίπισσα και η ίδια της βασιλικής οικογένειας– διέταξε να μαζέψουν όλα τα βιβλία του Μαχμούντ στην εσωτερική αυλή του παλατιού του. Εψαλε η ίδια την εξόδιο ακολουθία, ενώ πετούσε στο σιντριβάνι ένα ένα τα βιβλία που της είχαν στερήσει την αγάπη του άντρα της».

*** Ο κ. Γιώργος Τσακνιάς είναι ιστορικός. Το παρόν κείμενο γράφηκε με αφορμή τη σημερινή Παγκόσμια Ημέρα Ανάγνωσης και με σημείο εκκίνησης το βιβλίο του Βαρλάμ Σαλάμοφ** «Οι βιβλιοθήκες μου» (μετάφραση: Κατερίνα Αγγελάκη - Ρουκ, Αγρα 2014). Τέλος, η Κική Παναγιωτίδου αφηγήθηκε τη συζήτησή της με τον Δημήτρη Μαρωνίτη στο προφίλ της στο Facebook.**

Πηγή:

<http://www.kathimerini.gr/905970/article/politismos/vivlio/o-xamenos-xronos-ths-anagnwshs-kai-ta-parado3a>

** [ΣΤΔ] Ο Βαρλαάμ Τίχονοβιτς Σαλάμοφ γεννήθηκε στις 18 Ιουνίου (5 Ιουλίου με το παλιό ημερολόγιο) στην επαρχιακή πόλη της βόρειας Ρωσίας, τη Βολογκντά το 1907, η οποία βρισκόταν στην ίδια απόσταση τόσο από την Μόσχα όσο και από την Πετρούπολη, τις δύο πρωτεύουσες της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, της εποχής εκείνης. Ο πατέρας του συγγραφέα, Τίχον Νικολάγιεβιτς, ιερέας, ήταν ο επιφανής παράγων της πόλης, γιατί όχι μόνο ιερούργουσε στην εκκλησία, αλλά είχε και έντονη κοινωνική δράση, υποστήριζε τις σχέσεις με τους εξόριστους επαναστάτες, έβγαζε πύρινους λόγους κατά του κινήματος των Μελανών Εκατονταρχιών, έδινε την δική του προσωπική μάχη για την εκπαίδευση του απλού λαού, για την μύησή του στις γνώσεις και τον πολιτισμό. Επί έντεκα σχεδόν χρόνια έζησε στην Αλάσκα ως ορθόδοξος ιεραπόστολος, ήταν άνθρωπος με ευρωπαϊκή κουλτούρα, με ανοιχτούς ορίζοντες της σκέψης του, πράγμα, που όπως ήταν φυσικό, του προκαλούσε διάφορα προβλήματα.

Ο κόσμος της νιότης, της ποίησης και των ελπίδων για τον Βαρλάμ Σαλάμοφ καταστράφηκε τόσο εύκολα, όσο και ο τεράστιος δικέφαλος αετός που αποκαθελώθηκε από το αέτωμα του Γυμνασίου Αρρένων της Βολογκντά, στο οποίο φοίτησε ο συγγραφέας από το 1914 έως το 1918. Το 1923 ο Βαρλάμ Σαλάμοφ ολοκλήρωσε τις σπουδές του στην δευτεροβάθμια τεχνική σχολή. Το 1924 εγκαταλείπει για πάντα «την πόλη της νιότης του», το σπίτι όπου γεννήθηκε και μεγάλωσε. Το 1926 ο Σαλάμοφ γίνεται δεκτός στη σχολή Σοβιετικού Δικαίου του Πανεπιστημίου της Μόσχας. Ο Βαρλάμ Σαλάμοφ συμμετείχε ενεργά στα γεγονότα του 1927, 1928 και 1929 στην πλευρά της Αντιπολίτευσης. Στις 19 Φεβρουαρίου 1929 συλλαμβάνεται επειδή μοίραζε με προκηρύξεις την "Τελευταία διαθήκη του Β. Ι. Λένιν". Ο Βαρλάμ Σαλάμοφ καταδικάζεται σε τριετή εγκλεισμό σε στρατόπεδο καταναγκαστικών έργων και με ειδικό τμήμα μεταγωγών στάλθηκε στο στρατόπεδο Βισέρα, στην βόρεια περιοχή της οροσειράς των Ουραλίων Ορών. Στις 12 Ιανουαρίου 1937 ο Βαρλάμ Σαλάμοφ "ως πρώην οπαδός της Αντιπολίτευσης" συλλαμβάνεται και πάλι και καταδικάζεται "για αντεπαναστατική τροτσκιστική δράση" σε πενταετή φυλάκιση σε στρατόπεδα καταναγκαστικών έργων ιδιαίτερα βαριάς χειρωνακτικής εργασίας. Το 1943 του επιβάλλεται νέα ποινή για αντισοβιετική προπαγάνδα.: είχε αποκαλέσει τον Ιβάν Μπούνιν, ο οποίος είχε διαφύγει στο εξωτερικό "μεγάλο Ρώσο κλασικό συγγραφέα". Η γνωριμία του με τους γιατρούς του στρατοπέδου αποδείχτηκε σωτήρια για τον συγγραφέα. Χάρη στη βοήθειά τους, σπούδασε στη σχολή νοσηλευτών και εργάστηκε στο κεντρικό νοσοκομείο των κρατουμένων μέχρι την απελευθέρωσή του από το στρατόπεδο. Επέστρεψε στη Μόσχα το 1952 αλλά οι αρχές δεν του χορήγησαν άδεια παραμονής και έτσι υποχρεώθηκε να επιστρέψει στην περιοχή Καλίνιν όπου εργάστηκε ως υπάλληλος σε εργοστάσιο παραγωγής τύρφης. Ο Βαρλάμ Σαλάμοφ αποκαταστάθηκε ως θύμα των διώξεων της σταλινικής τρομοκρατίας το 1954. Στη συνέχεια η μοναχική του ζωή ήταν αφιερωμένη στη συγγραφή. Η μοίρα δεν ήταν καλή με τον Σαλάμοφ. "Οι νύχτες της Κολιμά" δεν δημοσιεύτηκαν όσο ζούσε. Ελάχιστα ποιήματα του δημοσιεύτηκαν σε ορισμένα λογοτεχνικά περιοδικά. Το καθεστώς δεν μπορούσε να τον συγχωρήσει. Ήταν ένας ενοχλητικός αυτόπτης μάρτυς. Τα τελευταία χρόνια της ζωής του, μισότυφλος, κωφός, χτυπημένος από τη νόσο του Πάρκινσον, τα πέρασε σε ίδρυμα αναπήρων της Ένωσης Σοβιετικών Συγγραφέων, απομονωμένος από τον υπόλοιπο κόσμο και ανυπεράσπιστος απέναντι στην απάνθρωπη σοβιετική κατασταλτική ψυχιατρική, η οποία με γνωματεύσεις

ειδικών ιατρικών επιτροπών τον κρατούσε όμηρο. Ελάχιστοι άνθρωποι τον επισκέπτονταν τα τελευταία χρόνια της ζωής του. Κυρίως νέα παιδιά, φοιτητές και λογοτέχνες που προσπαθούσαν να απαλύνουν τον πόνο του Βαρλάμ Σαλάμοφ. Πέθανε το 1982.

ΒΙΒΛΙΑ:

2014, Οι βιβλιοθήκες μου, Άγρα

2011, Ιστορίες από την Κολιμά, Ίνδικτος

Πηγή: http://www.biblionet.gr/author/83497/Varlam_Shalamov